

evakuacije bovškega prebivalstva ob izbruhu vojne. Analiza zajema priprave državnih oblasti na evakuacijo, ki so se pričele z načrtovanjem evakuacije že pred uradnim začetkom vojnega stanja. Del raziskave se osredotoča na evakuacijo in kasnejše življenje evakuirancev v notranjeavstrijskih deželah, del pa na usodo tistih, ki so bili podvrženi italijanskim evakuacijskim načrtom in razseljeni po Italiji. Poglavje nadalje osvetljuje življenjske razmere v begunskih taboriščih in usodo tistih beguncev, ki niso prišli v taborišča.

Tretje poglavje se osredotoča na življenje civilnega prebivalstva v neposredni bližini frontne linije. Komac izpostavlja, da so nekateri deli Bovškega, kot so Log, Soča in Trenta, kljub bližini fronte ostali delno naseljeni, a so imeli omejitve glede komunikacije z zunanjim svetom in so bili izpostavljeni vojnim nevarnostim, denimo eksplozijam granat. Prav tako je raziskoval, kako je vojaška uprava vplivala na vsakdanje življenje, vključno z uvedbo vojaških patrolj in nadzorom prebivalstva. Nadalje obravnava vpliv vojne na kmetijstvo in prehrano, s posebnim poudarkom na živinoreji v goratem okolju Bovškega. Ovrže trditev, da je v tem primeru podeželje lažje preživljalo vojno pomanjkanje kot mesto, saj sta bližina fronte in umeščenost Bovškega v gorski svet zmanjšali to prednost. Če po eni strani na Bovškem spremljamo težko preživljanje, vidimo tudi cvetoče obrti, kot so bile trgovine, kavarne in gostilne, ki so jih v veliki meri obiskovali vojaki. Komac raziskuje tudi interakcije med civilnim prebivalstvom in vojsko, vključno s temami, kot so spolno in fizično nasilje, regulacija prostitucije in demografske spremembe. Omenja tudi vpliv vojne na cerkveno organizacijo, izobraževanje in delo domačinov, ki so se novim okoliščinam prilagodili, na primer z delom za vojsko, nadzorom lova ali vodenjem po gorah. Avtor zaključuje s pregledom vpliva vojne na lokalno upravo in opisuje, kako se je življenje na Bovškem spremenilo v obdobju pred veliko ofenzivo leta 1917.

V poglavju »Vrnem se na spomlad« *Zadnje leto velike vojne* Komac preučuje obdobje po veliki ofenzivi, ko se je vojna frontna linija oddaljila od Bovškega. Opisuje, kako se je z zmanjšanjem neposredne vojne nevarnosti, življenje na tem območju začelo postopoma ponovno vzpostavljati. Sledilo je očiščenje vojaškega materiala, obnova uničenih stavb in infrastrukture ter vračanje beguncev, ki so morali skupaj z ostalimi prebivalci razviti strategije preživetja v vojnem pomanjkanju. Analizira tudi politične in družbene spremembe, ki so sledile jeseni 1918, ko je Bovško pod londonskim sporazumom iz leta 1915 postalo del novonastalega italijanskega ozemlja. Avtor po-

drobno obravnava vpliv nove oblasti na lokalno politiko, njen odnos do vrnjenih vojakov in pristope k povojni obnovi. V tem delu monografije Komac raziskuje širše posledice vojne na Bovškem ter preučuje, kako so politične spremembe in nova upravna ureditev vplivale na družbeno tkivo in identiteto prebivalstva v tem obdobju.

V zaključnem delu svoje monografije Komac razmišlja o celostnem vplivu prve svetovne vojne na vsakdanje življenje prebivalstva Bovškega. Ugotavlja, da je vojna povzročila temeljit prelom v skupnosti, ki se je morala soočiti z razbitjem in razselitvijo. Kljub temu je skupni spomin na vojne izkušnje prispeval h kolektivni povezanosti. Poudarja, da je vojna preoblikovala civilno življenje, vplivala na vse ravni bivanja in spremenila družbene prakse.

Komac tudi opozarja na dolgotrajne posledice »velike vojne«, ki segajo onkraj leta 1918, in s tem odpira potrebo po nadaljnjih raziskavah povojnega življenja na italijansko zasedenem ozemlju. Za celostno razumevanje vplivov vojne je torej potrebno preseči njene uradne datume.

Pričujoča knjiga predstavlja sistematičen in poglobljen vpogled v realnost vsakdanjega življenja v času prve svetovne vojne na Bovškem. Razkrije, kako so se ljudje prilagajali novim okoliščinam, razvijali strategije preživetja in gradili nove družbene odnose. Delo ponuja obsežen pregled različnih izkušenj – od življenja v zaledju in begunstva do izkušenj pod avstro-ogrsko in italijansko upravo ter s tem prispeva k bogatejšemu razumevanju zgodovine in posledic vojne na civilno prebivalstvo. Takšna raziskava na primeru Bovškega območja je še toliko bolj pomembna, saj gre za eno najbolj prizadetih območij na današnjem slovenskem ozemlju.

Nina Ošep

Keith Lowe: Ujetniki zgodovine: kaj nam spomeniki drugi svetovni vojni povedo o zgodovini in o nas. Todraž: Modrijan, 2023, 311 strani.

Spomeniki so, kot je trdil avstrijski književnik Robert Musil, najbolj nevidna stvar na svetu, saj se stopijo z okoljem in ne pritegujejo pozornosti, četudi so bili ustvarjeni prav s tem namenom. Pogosto se zdi, da je imel literat pri svoji diagnozi prav, toda dogajanje v zadnjem desetletju njegovo trditev postavlja na glavo. Ves svet dandanes še kako opaža spomenike na domačih trgih in ulicah ter govori o njih, o njihovih sporočilih in o tem, kako naj pristopamo do njihove dediščine,

včasih pa vanje tudi neposredno fizično posega. Tudi v Sloveniji so spomeniki tema, ki je redno na dnevno-političnem meniju. Vprašanja o tem, česa naj se spominjamo, kaj naj pozabimo in na kakšen način naj krojimo politiko javnega spomina, zbudajo obilo pozornosti politike, stroke in javnosti. Polemike o spominu v javnem prostoru se osredičajo predvsem okoli obeleževanja dogodkov druge svetovne vojne in slovenske osamosvojitve. Pri bodočih razmislekih o poti, ki jo bo država ubrala pri obeleževanju svoje preteklosti in s tem določanju lastne identitete, utegne pomagati prevod monografije britanskega zgodovinarja Keitha Lowe *Ujetniki zgodovine: kaj nam spomeniki drugi svetovni vojni povedo o zgodovini in o nas*, ki je v angleškem izvirniku izšla leta 2020. V kvalitetnem prevodu Maje Kraigher je tri leta kasneje izšla pri Modrijanu.

Lowe slovenski bralci že poznajo predvsem po delu *Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni*, v katerem je sintezno obravnaval kaotično dogajanje takoj po uradnem zaključku vojne. Na ta način je evropskemu bralstvu, ki je sicer najpogosteje že seznanjeno s krvavim in nasilnim dogajanjem v lastni državi v tem obdobju, razkril, da so se zelo podobni dogodki tedaj odvijali tako rekoč po vsej celini, le da so bili zaradi nepoznavanja jezikov in nedostopnosti virov znani le znotraj okvirov nacionalnih zgodovinske pisij. Monografija

je Evropejcem obelodanila, da povojne travme, ki jih goji večina evropskih narodov, niso nekaj unikatnega, temveč so boleče pogoste in med seboj neprijetno podobne. Velikopotezen sintetični pristop zaznamuje tudi knjigo *Strah in svoboda: kako nas je spremenila druga svetovna vojna*, v katerem Lowe ambiciozno naslika široko fresko posledic, ki jih je imela druga svetovna vojna na ves svet.

Podoben pristop Lowe ohranja tudi v svojem tretjem v slovenščino prevedenem delu, v katerem obravnava reprezentacije druge svetovne vojne skozi spomenike in sporočila, ki so jih posredovali nekoč in danes. V petindvajsetih poglavjih avtor analizira pomnike v Evropi, ZDA in Aziji, ki jih je tudi osebno obiskal. Ko Lowe govori o spomenikih, s pojmom ne označuje zgolj kiparskih ali arhitektonskih spominskih objektov v ožjem pomenu besede, temveč vanje – sorodno konceptu krajev spomina, kot ga je definiral Pierre Nora – vključuje raznolike memorialne objekte, kot so spominski park, ruševine, grobovi, taborišče, muzej, tempelj, poslikava, pohodna pot. Poglavja so razporejena v pet skupin glede na skupen arhetip, ki po Lowovem mnenju povezuje obravnavane spomenike: junaki, mučeniki, pošasti, apokalipsa in ponovno rojstvo. Glede na to, da Lowe rad izbira tako ali drugače kontroverzne spomenike, nudi knjiga povprečnemu bralcu, ki ni ravno strokovnjak za drugo svetovno vojno, kritičen vpogled v kompleksne vojne epizode, ki še danes povzročajo nacionalne ali mednarodne napetosti, prepire ter diplomatske spore. Na kratko, knjiga nam omogoča spoznavanje načinov, na katere je druga svetovna vojna še vedno prisotna v našem vsakdanjiku.

Struktura večine poglavij sledi podobnemu vzorcu. Avtor si uvodoma ta ali oni spomenik natančno ogleda, se sprehodi okoli njega ali po njem, ga preuči in opiše njegove dele. Ob tem prislunne zgodbi, ki mu jo pripoveduje spomenik. Te zgodbe so običajno polne dramatičnih čustev, od junaštva, žrtvovanja, tragike, patosa do pietete. Lowe ne zanika, da so dogodki in osebe iz teh zgodb vredni našega spomina, problematizira pa dejstvo, da spomenik zgodbo pove le napol; del konteksta, namenoma ali ne, vedno izpade. Obenem celo tista zgodba, ki jo spomenik neposredno pripoveduje, najpogosteje ni zvesta vsem dokumentiranim dejstvom. Lowe tako vsakič znova na določeni točki prekine svečano vzdušje, ki ga skušajo pričarati spomeniki, in začne predstavljenim zgodbam, brez posebne diplomatske obzirnosti ali olepševanja dejstev, oporekati ter z njimi polemizirati.

Druga polovica poglavij je s tem namenjena demistifikaciji problematičnih sporočil, ki jih

je skušal svojim obiskovalcem posredovati spomenik. Iz poglavja v poglavje Lowe pogleduje v zakulisje in brska po tistem, kar je spomenik zamolčal, pa naj gre za povsem očitno potvarjanje zgodovine ali za nehotene spodrsrljaje pri sicer spoštljivih spomenikih, ki so poskusili do preteklosti pristopati taktno. Marsikdaj Lowe na spominskih lokacijah pogumno zastavlja moralno kompleksna, neprijetna, provokativna vprašanja. Ali si, recimo, britanski piloti bombnikov, ki so posredno pobili na tisoče nemških civilistov, zaslužijo spomenik, ki so jim ga postavili leta 2012 v Londonu? Kaj naj si mislimo o tesnobni podobnosti žrtev Auschwitz, ki so jih nacisti pobijali z mehanično dovršenostjo, in množic današnjih, pogosto nezainteresiranih in nespoštljivih obiskovalcev, ki morajo v podobnem tempu brzeti skozi taborišče, da naredijo prostor novim skupinam turistov? Kaj pomeni dejstvo, da je mogoče z razglednega balkona v Jad Vašemu, ki naj bi obiskovalcu prinesel olajšanje po mučni razstavi o holokavstu, videti tudi vas, v kateri so Judje leta 1948 pomorili več kot sto Palestincev? Ali je moralno opravičljivo kritizirati nekatere lastnosti tistih, ki so bili žrtve vojne? Lowe v knjigi deli svoje misli in odgovore na ta vprašanja, seveda pa ima bralec vso svobodo, da o njih razmisli tudi sam.

V poglavjih Lowe predstavi tudi zgodovino posameznega spomenika, od njegovega odprtja oziroma odkritja preko morebitnih dopolnitev in sprememb do najnovejšega dogajanja v zadnjem desetletju, pa naj gre za javne polemike o odstranitvi, prenovi ali komemoracije. Te »biografije« spomenikov kažejo, da se interpretacije sporočil, ki jih posredujejo spomeniki, skupaj z družbenimi vrednotami spreminjajo skozi čas, čeprav spomeniki ostanejo statični in nespremenjeni.

Četudi Lowe do spomenikov in zgodovine, ki jo skušajo utelešati, pristopa kot kritični zgodovinar, ki ne dovoli, da mu spomeniki narekujejo pogled na preteklost, je seveda njegova interpretacija vojnega dogajanja le ena od mnogih. O avtorjevi izbiri (in s tem izpustu mnogih drugih) spomenikov, načinu njihove razporeditve po arhetipskih temah, obravnavi zgodovinskih dogodkov in njegovih moralno-filozofskih razmislekih o vprašanih, ki jih zastavljajo spomeniki, bo vsak sodil drugače. To lahko slovenski bralci preizkusijo na lastni koži, saj je Lowe v knjigo vključil spomenik žrtvam vseh vojn na Kongresnem trgu v Ljubljani. O njem nima najboljšega mnenja, še več: poglavje o spomeniku je uvrščeno na začetek sklopa, posvečenega pošastim, kjer so zbrana še poglavja o problematični spominski dediščini, povezani s Hitlerjem, Mussolinijem, Stalinom in japonskimi vojnimi zločinci. Srž Lowove inter-

pretacije spomenika je v tem, da dva bloka ljubljanskega spomenika predstavljata skrajni ideologiji, fašizem in komunizem, s čimer se večina Slovencev ne more poistovetiti, tako da spomenik ne spominja toliko na žrtve kot na skrajneže – storilce vojnih in povojnih zločinov. Lowova negativna interpretacija, ki je trenutno edina resna obravnava ljubljanskega spomenika v tuji literaturi, slovenskega bralca hočeš nočeš prisili k razmisleku o sodobni slovenski spominski produkciji, o vrednotah, ki jih s spomeniki propagiramo, pa tudi o tem, kako nanje gledajo tujci. (Očitno spomeniku manjka tudi vizualna prepoznavnost, saj ga slovenski založnik ni objavil na naslovnici knjige, kjer je, tako kot na večini angloameriških izdaj, ostal spomenik ameriškim marincem z arlingtonskega pokopališča.)

Lowe obravnava spomenike drugi svetovni vojni kot silo, ki nas hromi s svojimi zahtevami po uklanjanju tradiciji, s čimer povzroča, da vedno znova ponavljamo iste napake, zaradi česar smo ujetniki preteklosti iz naslova knjige. Kljub temu Lowe nasprotuje množičnemu odstranjevanju in rušenju problematičnih spomenikov. Namesto tega predlaga druge recepte, kot so odkrivanje protispomenikov oziroma spomenikov, ki dopolnjujejo prvotnega, namestitve v okolje, ki jih ne povzdiguje, ali kratko malo posmeh. Sledenje tem nasvetom lahko v slovenski soseščini opažamo na Dunaju. Vzemimo dediščino kontroverznega antisemitskega župana Karla Luegerja. Ploščo na tehniški fakulteti, ki so jo v njegovo čast odkrili nacisti leta 1944, so prekrili s prozorno ploščo z napisom, ki kritično kontekstualizira njegovo zgodovinsko vlogo, Luegerjev kiparski spomenik, ki je že dlje časa poln grafitov in prekrit z rdečo barvo, pa naj bi v bližnji prihodnosti z umetniško intervencijo nagnili za 3,5 stopinje v desno. Morda lahko Lowove refleksije o spomenikih druge svetovne vojne in dunajska izkušnja, ki te ideje do določene mere prevaja v prakso, pomagajo tudi Slovincem bolje misliti domačo spominsko dediščino, pa čeprav smo prepričani, da o tem že vsi vse vemo.

Ivan Smiljanić

Dictionary of American Family Names
(ur. Patrick Hanks, Simon Lenarčič, Peter McClure). Oxford: Oxford University Press, 2023, 5 zvezkov, 3856 strani.

Leksikonov navadno ne prebiramo od prve do zadnje strani, takisto bi lahko trdili za novo, drugo izdajo Oxfordovega *Leksikona ameriških dru-*